

Mariologické a mariánské inspirace v českém středověku

**Mariologie Arnošta z Pardubic,
Jana z Jenštejna, Jana Husa
a Jana Rokycany**

František Urban

Univerzita Palackého v Olomouci
Cyrilometodějská teologická fakulta

**Mariologické a mariánské inspirace
v českém středověku
Mariologie Arnošta z Pardubic, Jana z Jenštejna,
Jana Husa a Jana Rokycany**

František Urban

Olomouc 2016

Recenzenti: prof. Ctirad Václav Pospíšil, Th.D.
doc. Jiří Vogel, Th.D.

Publikace vznikla za podpory projektu Sondy do české středověké mariologie,
reg. číslo IGA_CMTF_2016_004.

1. vydání

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat
občanskoprávní, správněprávní, popř. trestněprávní odpovědnost.

© František Urban, 2016

© Univerzita Palackého v Olomouci, 2016

ISBN 978-80-244-5043-8 (print)

ISBN 978-80-244-5117-6 (online : PDF)

*Věnováno světlé památce
patera Miloslava Blažka,
jehož vroucí víra
a úcta k Ježíšově Matce
mi byly vzorem.*

Obsah

„Lidskost“ Boha křesťanů a mariánský rozměr jejich spirituality (předmluva).....	9
Úvod.....	15
1 Mariánské inspirace z doby počátků christianizace našich zemí	19
1.1 Stručný vývoj mariánské úcty a nauky do 11. století	19
1.2 Počátky christianizace našich zemí	21
1.3 Mariánské motivy z dob počátků našeho písemnictví	22
1.3.1 Památky velkomoravského a slovanského písemnictví.....	22
1.3.2 Další legendy o českých světcích.....	24
1.3.3 Kosmas a jeho pokračovatelé.....	27
1.4 Svědectví Palladia a architektury	30
1.4.1 Palladium země české.....	30
1.4.2 Architektonické památky	31
2 Mariánské motivy u první generace českého reformního hnutí	33
2.1 Charakteristika doby	33
2.2 Mariánská tematika v Pasionálu abatyše Kunhuty	35
2.2.1 Historické souvislosti.....	36
2.2.2 Traktát O statečném rytíři	37
2.2.3 Planktus Panny Marie	38
2.2.4 Spis O nebeských příbytcích	40
2.2.5 Planktus Máří Magdalény	42
2.2.6 Dílčí hodnocení mariánské tematiky Pasionálu.....	43
2.3 Mariánské inspirace spojené s císařem Karlem IV. a jeho dobou	43
2.4 Tajemství Matky Páně v díle Milíče z Kroměříže.....	47
2.5 Mariánské inspirace v díle Vojtěcha Raňkova z Ježova	50
2.6 Mariánská tematika u Matěje z Janova	54
2.7 Mariánské motivy u Tomáše ze Štítného	57
2.8 Mariánské inspirace v díle Stanislava ze Znojma	60
2.9 Tajemství Matky Páně v díle Alberta Pražského	62
2.10 Mariánská tematika v dalších spisech předhusitské doby.....	64

2.10.1	Texty určené k meditaci.....	64
2.10.1.1	Legenda o Panně Marii	65
2.10.1.2	Život Krista Pána.....	66
2.10.1.3	Radosti Panny Marie.....	66
2.10.1.4	Skladba Svaté Mařie s nebes chvála	67
2.10.2	Mariánská tematika v kronikách doby 14. století	68
2.10.2.1	Mariánské motivy ve Zbraslavské kronice	68
2.10.2.2	Mariánské inspirace v Kronice Františka Pražského	69
2.10.2.3	Mariánská tematika v kronice Beneše Krabice z Weitmile	70
2.10.2.4	Mariánské inspirace v dalších kronikách této epochy.....	71
2.10.3	Duchovní písně.....	73
2.10.3.1	Nejstarší texty	73
2.10.3.2	Modlitby oslavující Krista	74
2.10.3.3	Mariánské modlitby a písně.....	75
2.11	Dílčí hodnocení mariánské tematiky v době předhusitské	79
3	Mariánské motivy v životě a díle arcibiskupů	
	Arnošta z Pardubic a Jana z Jenštejna.....	81
3.1	Dobové poměry ve 14. století	81
3.2	Život Arnošta z Pardubic	83
3.3	Mariánská úcta v životě a díle Arnošta z Pardubic.....	85
3.3.1	Arnoštova mariánská úcta a jeho umělecká tvorba.....	86
3.3.2	Arnoštovy poznámky ke knize zvané „Apiarius“	88
3.3.3	Spisek De gaudio et pulchritudine celestis patriae	90
3.3.4	Žaltář Mariale Arnesti	92
3.4	Hodnocení Arnoštovy mariologie	93
3.5	Život Jana z Jenštejna.....	93
3.6	Tajemství Matky Páně v díle Jana z Jenštejna	96
3.6.1	Svátek Mariina navštívení a okolnosti jeho vzniku.....	96
3.6.2	Umělecká a architektonická činnost	97
3.6.3	Mariánské motivy v Jenštejnově literární činnosti	98
3.7	Vyhodnocení Jenštejnovy mariologie	101
4	Tajemství Matky Páně v díle mistra Jana Husa.....	103
4.1	Charakteristika doby.....	103
4.2	Život mistra Jana Husa	105
4.3	Tajemství Mariina života v díle mistra Jana Husa.....	109
4.3.1	Počátek Mariina života	110

4.3.2	Maria a Josef	111
4.3.3	Andělské zvěstování	111
4.3.4	Tajemství vtělení	113
4.3.5	Mariina návštěva u Alžběty	114
4.3.6	Narození Páně	116
4.3.7	Očišťování Panny Marie	117
4.3.8	Maria – přímluvkyně	118
4.3.9	Mariino nanebevzetí	119
4.3.10	Další události Mariina života	121
4.3.11	Mariologické tituly a symboly	122
4.4	Hodnocení Husovy mariologie	125
4.4.1	Věřoučný aspekt Husovy mariologie	125
4.4.2	Morální aspekt Husovy mariologie.....	127
5	Postoje nejvýraznějších frakcí husitského hnutí k tajemství Matky Páně.....	131
5.1	Husitské strany všeobecně	131
5.2	Věřoučné rozdíly mezi husitskými frakcemi	132
5.3	Rozvoj kazatelské činnosti	135
5.3.1	Počátky a rozmach kazatelství v našich zemích	135
5.3.2	Mariánská úcta u Jakobka ze Stříbra	136
5.3.3	Mariánské motivy v kázáních Jana Želivského.....	138
5.3.4	Stručné vyhodnocení	139
5.4	Husitský zpěv	140
5.4.1	Rozmach zpěvu v době Husově.....	140
5.4.2	Jistebnický kancionál a pražští husité	141
5.4.3	Srovnání zpěvu pražského a tábořského křídla.....	146
5.5	Dílčí závěr	147
6	Tajemství Matky Páně v myšlenkovém odkazu mistra Jana Rokycany	149
6.1	Charakteristika doby.....	149
6.2	Život a působení Jana Rokycany	150
6.3	Hodnocení Rokycanovy osobnosti	154
6.4	Mariánská tematika v Rokycanových spisech	156
6.4.1	Postila česká	156
6.4.2	Postila sváteční	160
6.4.2.1	Na den Vtělení Pána Ježíše Krista	160

6.4.2.2	Na den Navštívení matky boží	161
6.4.2.3	O nanebevzetí Panny důstojné Marie.....	162
6.4.2.4	Na den Vzetí do nebes Panny Marie kázání	164
6.4.2.5	Na den Narození Panny Marie	165
6.4.2.6	Na hod Obětování Pána Ježíše do chrámu kázání	167
6.4.3	Mariánské motivy v dalších Rokycanových spisech	168
6.5	Systematické zpracování mariologie Jana z Rokycan	171
6.5.1	Dogmatické důrazy v Rokycanově mariologii.....	172
6.5.2	Morální důrazy v Rokycanově mariologii.....	174
EXKURZ: Petr Chelčický a Jednota bratrská		177
1	Osobnost Petra Chelčického.....	177
2	Chelčického Postila.....	179
3	Jednota bratrská	182
Celkový shrnující závěr.....		185
Příloha 1.....		187
Příloha 2.....		193
Seznam zkratek.....		195
Prameny		199
Použitá literatura		203
Jiné zdroje.....		209
Rejstřík jmenný a autorský		211
Anotace		217

„Lidskost“ Boha křesťanů a mariánský rozměr jejich spirituality (předmluva)

Není třeba zamlčovat, že i v učených katolických kruzích vyvolávají slova jako mariánská úcta a mariologie určité pochyby, ba podezření. Postavení mariologie na našich katolických teologických fakultách jako teologické disciplíny ve vztahu k ostatním oborům a předmětům můžeme směle přirovnat k přehlížené popelce.

První z právě předložených výroků souvisí s tím, že v našem jazykovém prostoru je snadno dosažitelné relativně značné množství tak zvané mariánské literatury velmi proměnlivé jakosti. Mělo by být pochopitelné, že toho méně kvalitního, někdy dokonce pokleslého je bohužel mnohem více než toho alespoň trochu přínosného. Česká mariologická tvorba, která by daný prostor prozařovala jasným světlem rozumu vedeného vírou, a tak zároveň ospravedlňovala autentickou mariánskou úctu a chránila ji před extrémny tak zvaného „mariofanatismu“, jenž inklinuje k implicitnímu zbožšťování Ježíšovy Matky, i tak zvané „mariofobie“, která nezodpovědně ztotožňuje mariánskou úctu a mariologii s „mariofanatismem“, se zdoulhavě a nenápadně teprve rodí. Ponechat dané pole lidové úcty bez právě nastíněné péče by vedlo k podobným koncům, jako kdybychom přestali věnovat pozornost nádherné zahradě, z níž by se pak zanedlouho stala neproniknutelná džungle, kde by bujelo kdeco. I zde platí, že plevel bývá bohužel mnohem průbojnější než ušlechtilé plodiny.

Smysl našeho snažení je ale ještě mnohem hlubší. Od našich důvěrnějších ekumenických přátel v soukromí často slyšíme humorné narážky na mariánskou úctu a na úctu ke svatým, která s ní evidentně souvisí. Katolík v takové situaci může znejistět a zapochybovat.

Prvním argumentem, o němž je třeba se opřít, představují knihy Nového zákona, které dokládají, že mariánský rozměr naší spirituality a následně reflektované víry jsou nedílnou součástí toho, co lze definovat jako apoštolská Tradice. Mariánská úcta a reflexe nad tímto tajemstvím je zřetelně patrná také ve světě pravoslavy, které nikdo nebude podezírat ze závislosti na Římu.

Další, velmi silný a zároveň žhavě aktuální argument nám nabízejí představitelé radikálního islamismu, kteří striktně odmítají Boží vztahovost, jakékoli zprostředkování mezi člověkem a Bohem, konečně rovněž veškeré formy zjevování Boha skrze lidi.¹ Důsledek tohoto opomíjení Boží imanence vzhledem ke světu a zejména lidskému srdci je nikoli zcela čisté pojetí Boha, jak by se mohl bláhově domnívat striktní racionalista, nýbrž jeho zcela nepokrytá nehumánnost, která se pak projevuje v nelidskosti jeho vyznavačů.² Naopak tam, kde v islámu vidíme úctu k Božím vyvolaným, ba dokonce k Marii, Matce Ježíše z Nazareta uznávaného za proroka, jsme svědky výrazně lidštější podoby víry vycházející z Koránu.

Religionisté by na čistě fenomenické rovině potvrdili, že mariánská úcta se opravdu jen těžko bude projevovat násilností a nelidskostí vůči druhým, protože zřetelně implikuje výzvu k porozumění a soucitu s potřebnými, je v ní zakódována tendence k emancipaci nejenom žen, ale i chudých a marginalizovaných.³

Nemylme se, tato „lidskost“ či lidská tvář Boha je hluboce zakotvena již ve Starém zákoně, kde se Jahve projevuje jako Hospodin smlouvy, jako po výtce mezosobně vztahový, a proto se dokonce nezdráhá představovat jménem svých vyznavačů: „Já jsem Bůh tvého otce, Bůh Abrahámy, Bůh Izákův a Bůh Jákobův (Ex 3,6).“ Tato lidská tvářnost Boha má mnoho více či méně přípravných a provizorních podob, které následně podle svědectví Nového zákona dostávají svou definitivní formu v postavě Ježíše z Nazareta (srov. např. Jan 1,1-18, Žid 1,1-2). Právě uvedená vrcholná forma Boží „lidskosti“ ovšem není do sebe uzavřená, ale přesně naopak představuje dar a úkol k následování, napodobování, niternému prožívání a zakoušení ze strany učedníků, kteří směřují stejně jako Mistr oslovovat Hospodina důvěrným „Abba“.

¹ Srov. Dr. ABU AMEENAH BILLA PHILIPS, *Základy tauhídu, islámský koncept Boha*, Robert Hýsek (trsl.), Muslimská obec v Praze: Praha 2012.

² Srov. C. V. POSPÍŠIL, „Recenze – Dr. ABU AMEENAH BILLA PHILIPS, *Základy tauhídu, islámský koncept Boha*, Robert Hýsek (trsl.), Muslimská obec v Praze: Praha 2012, 147 stran, ISBN 978-80-904373-3-3,“ *Studia theologica* 18/2, 2016, s. 194–204. Tým text lze nalézt na adrese: http://christnet.cz/clanky/5771/recenze_zaklady_tauhidu_islamsky_koncept_boha.url

³ Srov. CLODOVIS M. BOFF, *Mariologia sociale. Il significato della Vergine per la società*, Brescia: Querniana, 2007. Pro úplnost dodávám, že dílo je velmi důkladné, o čemž svědčí jeho enormní rozsah 717 velkých tiskových stran.

Hospodin mezosobově vztahový v dějinách spásy nemůže nebýt mezosobově vztahovým sám v sobě. Vždyť osoba se vyjevuje druhým i sobě samé nevyhnutelně ve vztahu, na scéně dějin pak také v příběhu, a proto se nám Trojjediný v zásadě nechal vypravovat jednak ve velkém příběhu Vyvoleného národa a následně nového Božího lidu, jednak ve zkratce a koncentrovaně v příběhu Muže z Nazareta. I toto zjevení ve formě příběhu plně zapadá do toho, co definujeme jako Boží „lidskost“. Navíc Trojjediný jakožto pravzor společenství chce, abychom i my prožívali vrcholné tajemství svojí existence nikoli osamoceně, nýbrž ve společenství s ostatními. Proto platí, že bez Kristovy církve, kterou lze definovat jako předjímku a neustálé rození se společenství svatých, není spásy.

Trojediný jako svrchované Dobro se svobodně rozdává, velmi rád působí v lidském nitru, které proměňuje ke svému obrazu a podobě, a touto cestou s oblibou vstupuje do světa ostatních lidí. Přeje si jako moudrý a rozvážný Otec i Matka rozdávat své dary našima rukama. Je nesporné, že primární rozměr úcty k Ježíšově Matce souvisí s vírou v nefalšované lidství Božího Syna, Muže z Nazareta. Základní osu této úcty nacházíme v chvalozpěvu *Magnificat* (srov. Lk 1,46-55). Nevelebíme primárně Marii a svaté, nýbrž Hospodina za veliké věci, které v ní a v těch ostatních, k nimž toužíme patřit i my, vykonal a stále koná, což je zdrojem naší naděje. Mariánská úcta a kult svatých je striktně teocentrickou a na základě ústřední vzorové příčiny, již je samo vtělené Slovo, také christocentrickou záležitostí. Základní pozitivní efekt tohoto Božího počínání je humanizace Boha v našich myslích, a proto také následně nás samotných. Na tomto základě pak spontánně přijímáme ústřední axiom křesťanské spirituality a víry: Co není autenticky lidské, nemůže být autenticky křesťanské!

Vyvstává pochopitelně protiotázka směřovaná těm, kdo tento rozměr křesťanské spirituality zlehčují, ba zesměšňují: Nevystavují se tím nebezpečí, že jejich Bůh bude více či méně nehumánní?⁴

⁴ Nelze však zastírat, že i tam, kde jsme svědky odmítání kultu svatých v čele s Ježíšovou Matkou, ba dokonce vtělení, můžeme na základě „ideálu humanitního“ shledávat opravdu krásné a podnětné projevy lidskosti a ušlechtilosti, což je markantně patrné například v životě a díle T. G. Masaryka. Podle mého skromného soudu je tomu tak proto, že jak Masaryk, tak jemu podobní sice neuznávají křesťanskou věrouku a křesťanské formy kultu, jejich spiritualita je však na rovině praxe bytostně biblická, protože si v sobě nesou onu „lidskost“ Boha, která

Není tedy ani stínu pochyb, že mariánská úcta a kult svatých má své hluboké biblické a humánní opodstatnění a že oboje je třeba neustále kultivovat připomínáním zmíněných základních os, které souvisejí s nejvyšším přikázáním lásky k Bohu a k člověku. Druhé konstatování vyjádřené hned v úvodu této předmluvy, týkající se do jisté míry téměř neexistence české mariologie, je výzvou danou situací začít měnit k lepšímu, což je také důvodem vzniku a vydání tohoto průkopnického díla. Je pro mne opravdu radostí, že jsem mohl být u zrodu této monografie od prvopočátku až po její definitivní tvar.

Kořeny leží v kurzu mariologie, který již řadu let přednáším na CMTF UP a KTF UK. U frekventantů se tak probouzí zájem o mariologii, o kultivaci a ospravedlňování tohoto rozměru naší křesťanské existence. Kolega František Urban vzal tuto výzvu velmi vážně, a tak vznikla nejprve diplomová práce zaměřená na mariologii mistra Jana Husa. Následovala licenciátní práce, v níž se objevila další jména českých středověkých autorů, s nimiž se čtenář pochopitelně setká i na stránkách této knihy. Konečně vznikla disertační práce, jejímž záměrem bylo zmapovat projevy mariánské úcty a mariánského fenoménu včetně mariologie od počátku křesťanství v našich zemích do konce středověku.

Sám vznik disertace nás utvrdil v tom, že se jedná o práci velmi náročnou, protože autor se tu musí potýkat s mnoha obory a disciplínami, které pochopitelně nemůže všechny zvládat na vrcholné úrovni. Jedná se o obecné dějiny, o dějiny církve, ikonografii, dějiny české literatury, teologii, specificky mariologii a spiritualitu. Výsledný tvar díla byl již při obhajobě velmi dobrý, nicméně záměr práci editovat přímo volal po jeho dozrání, a tak kolega Urban na tomto poli pracoval ještě několik let, přičemž zároveň musel obstát v duchovní správě i pomáhat při výuce na CMTF UP. Podmínky vzniku definitivní verze díla tedy nebyly právě ideální.

Jestliže jsme konstatovali, že jsme se museli potýkat s rozsáhlými mezioborovými a interdisciplinárními nároky, je třeba důrazně podtrhnout, že pasáže věnované obecným dějinám a prosopologii, tedy životním osu-

je základním rozměrem křesťanství a v jistém předznamenávajícím smyslu také judaismu. Řečeno jinak, věroučně a liturgicky nejsou křesťany, jejich spiritualita si ale uchovává svoji křesťanskost na rovině „*fides qua creditur*“. Úkolem teologa je nikoli odsuzovat, nýbrž jednak porozumět, jednak poukazovat na tyto skryté duchovní proudy, které by nás měly spojit ve snaze o lidštější svět.

dům jednotlivých autorů, představují pouze rámeček, do něhož zasazujeme to, co je primárním zájmem našeho snažení, tedy analýzu textů a jejich kritické vyhodnocení. Nebylo by tedy rozhodně spravedlivé, pokud by kritik zaměřoval svou pozornost právě na tyto kontextualizační pasáže, v nichž pochopitelně vycházíme z dostupné literatury a pouze připomínáme to, co je podstatné pro již zmíněnou prezentaci a kritickou analýzu textů. V ještě větší míře totéž platí pro oblast ikonografie, která opravdu není naší doménou, a proto na dané projevy mariánského fenoménu na poli umění spíše letmo upozorňujeme.

Namnoze jsme se potýkali s osobnostmi a texty českého reformního hnutí, jimž katoličtí teologové ze svého hlediska v posledních několika desetiletích moc pozornosti nevěnovali, i když v minulém roce v souvislosti s šestistým výročím od tragického skonu mistra Jana Husa přece jenom k tomu došlo.⁵ Je evidentní, že tento počín jako by nastavoval nejenom jednu, ale také druhou tvář. Někteří naši katoličtí kolegové sice hovoří o ekumenismu, ale jakmile mají učinit druhý krok, tedy proměňovat odpovídajícím způsobem vlastní mentalitu, neprojevují příliš ochoty. To, že Jan Hus, Jan z Rokycan a zejména umírnění husité vykazují v oblasti mariologie katolické pravověří a vykazují známky rozvinuté mariánské úcty, je nejen pro většinu kolegů nové, překvapivé, ale někdy také ne zcela snadno stravitelné. Totéž bohužel platí, ovšem z opačného zorného úhlu, také pro naše ekumenické přátele, kteří pocítují hrozbu, jako by to, co bylo až doposud navýsost jejich jako „nekatolické“, jim nyní bylo bráno a příliš se „katolizovalo“. I tyto naše bratry a sestry dané dílo staví před výzvu k obrácení, tedy brát ekumenismus vážně i na diachronní rovině problému. Výsledek tohoto mnohaletého snažení jasně dokládá, že zdravě pojiímaná mariánská úcta a mariologie zakotvená v Písmu není rozdělovacím prvkem, nýbrž přesně naopak něčím, co by nás mělo v zásadě spojoval! Ono hlubší setkávání se ve společné křesťanské identitě ale pochopitelně znamená, že budeme ochotní vycházet nad rámec svého dosavadního pojmání konfesionality, což pochopitelně není právě snadné.

Jak vidno, významy badatelského snažení Františka Urbana výrazně překračují rámec mariologie, která by byla uzavřená do sebe a obracela se pouze na ty, kdo pěstují mariánskou úctu. Jsem opravdu rád, že

⁵ Srov. C. V. POSPÍŠIL – E. KRUMPOLC (eds.), „Soubor příspěvků, které vznikly v souvislosti s husovským sympoziem konaným ve dnech 18.–20. května 2015 v Českých Budějovicích,“ *Studia theologica* 17/4, 2015, s. 1–332.

tímto počinem česká mariologie do určité míry vykračuje – jak pevně doufám – do svého nového údobí. Po tomto do jisté míry průkopnickém kroku musejí následovat další. Měli bychom zmapovat dějiny české mariologie od novověku až po současnost. Následně by měla vzniknout monografie věnovaná mariologii jako takové. Pevně doufám, že i ti, kteří zatím hleděli na podobné usilování více méně úkosem, po přečtení těchto stránek výrazně změní své hodnocení mariánské úcty a mariologie.

V Praze o dni slavnosti sv. Václava
28. 9. 2016

C. V. Pospíšil

Úvod

Předesílám, že tato monografie vzešla z mé disertační práce s názvem *Sondy do české středověké mariologie. Mariologie Arnošta z Pardubic, Jana z Jenštejna, Jana Husa a Jana Rokycany*, obhájené v Olomouci v roce 2012. Do současné podoby by však nikdy nedospěla, nebýt pomoci prof. Ctirada V. Pospíšila, Th.D., který byl nejen vedoucím této disertace, ale též odborným rádcem a nesmlouvavě kritickým průvodcem při dalších krocích na tomto díle.

Srdečné poděkování bych chtěl vyjádřit rovněž Dr. Ing. Eduardu Krumpolcovi, CSc., Th.D., který provedl jazykovou korekturu, a dále oponentům zmíněné disertace, jejichž postřehy a podněty mi výrazně pomohly v dalším bádání.

Nikoli na posledním místě je třeba vyjádřit vděk CMTF UP Olomouc, díky jejíž podpoře ve formě vnitřního grantu IGA_CMTF_2016_004 by toto dílo nemohlo být vydáno.

Proč tento pohled do hlubokých dějin českého křesťanství? První důvod tkví v tom, že jde o naši pravou identitu nositelů českého křesťanství. Vědomí této historicky zakotvené totožnosti nám umožňuje odpovědně přetvářet naši přítomnost a cílevědomě směřovat do budoucnosti.

V povědomí dnešního člověka panuje často přesvědčení, podle něhož Marii z Nazareta uctívají pravoslavní a katolíci, zatímco evangeličtí křesťané a ostatní naši nekatoličtí ekumeničtí přátelé se tomu na základě své vlastní identity oprávněně vzpírají. Postoj k Marii z Nazareta by tak na první pohled měl pokřtěně vzájemně rozdělovat, ba dokonce odcizovat. Budeme ale moci toto předporozumění potvrdit, když sestoupíme ke kořenům naší společné křesťanské identity, která v případě našeho etnika leží v raném a vrcholném středověku?

Zároveň je třeba připomenout, že v naší zemi jen stěží najdeme křesťanskou konfesi, která by se s velkou úctou nehlásila k cyrilometodějské misi, ne jeden katolík dnes s nemalou sympatií a úctou hovoří o mistru Janu Husovi a o utrakvistech, což platí pochopitelně bez nadsázky o všech nekatolických konfesích v naší zemi. Zkrátka a dobře, hledáme cesty k vzájemnému porozumění, sblížení v tom, co je nám společné,

abychom jako jedna Kristova rodina mohli čelit výzvám, které před nás staví dnešní až děsivě dynamická epocha.

Někdy hovoříme o mariánském fenoménu, což je pojem nesmírně široký. Patří sem nejenom mariánská úcta, ale také antimariánský afekt, s nímž se setkáváme zejména v období novověku. Tento antimariánský afekt bývá zjevný v nekatolickém prostředí, ale nemylně se, velmi často skrytě působí i v samotné katolické církvi. Do mariánského fenoménu patří přítomnost Mariina tajemství v umění výtvarném, slovesném i hudebním. Jde také o vliv mariánského kultu ve společnosti. Již na tomto místě je patrné, že zkoumání tohoto širokého spektra klade na badatele nároky v zásadě nesplnitelné. Ten, kdo by chtěl to vše zvládnout na odpovídající úrovni, by musel být vynikající teolog, filosof, historik, patrolog, medievalista, ikonolog, znalec dějin literatury, muzikolog, odborník na dějiny umění, lingvista, ale také sociolog a politolog. V českých dějinách shledáváme snad jediného potenciálního génia, který by to všechno dokázal zvládnout. Byl jím Jára Cimrman. Čtenář tohoto díla by tedy měl vzít v potaz limity nejen autora, ale i jeho pomocníků. Historické partie slouží jen jako kontext našeho hlavního zájmu, jímž je přednostně shromáždění dokladového materiálu a v případě teologických textů též jejich analýza a vyhodnocení. Také zmínky o projevech mariánské úcty na rovině umění jsou spíše popisné a volají po dalším specializovaném zpracování. Zkrátka a dobře, chceme vyzvat odborníky nikoli k pouhé kritice, které se nebráníme, ale ke skutečné spolupráci. Každopádně platí, že takto pojatou práci v české teologické tvorbě tohoto i předchozích staletí by zájemce hledal opravdu marně.

Se zkoumáním pramenného materiálu souvisí celá řada problémů. Řada textů není doposud dostupná, jejich rukopisná podoba bývá obtížně rozluštitelná. V takovém případě se snažíme shromáždít všechny dostupné „střípky“ rozetě v díle řady nám dostupných autorů. Naše dílo má přehledový charakter. Jsme si vědomi toho, že každý z významnějších autorů by si zasluhoval samostatné monografické zpracování mariánské tematiky. K tomu ale může dojít následně. Autor takovéto práce nás možná v mnohém doplní a upřesní, nicméně zároveň své několikaleté snažení bude moci díky nám již začlenit do širšího kontextu a do souvislostí, o nichž neměl ani tušení.

Dalším problémem je nevyhnutelně kolísající pravopis starých textů a často ne právě nejsoučasnejších překladů, které se liší vzájemně autor

od autora, epocha od epochy. To vše se snažíme plně respektovat, ale zároveň chceme předložit dílo na úrovni naší doby, a proto se sami nemíníme zříci dnes platných pravidel českého pravopisu a stylistiky. Čtenář se zkrátka a dobře musí smířit s tímto nevyhnutelným kolísáním ortografie, s nímž se prostě nedá nic dělat, pokud dané texty nechceme denaturovat.

K tomu přistupuje další problém. Naším cílem není jen tak zvaná „textová a faktografická archeologie“, která by byla sama v sobě podobná procházce muzeem plným vitrín. Teologovi musí jít o něco mnohem závažnějšího, protože jeho věda je zaměřena k životu v jeho plnosti, k životu plně lidskému, k životu věčnému. Z toho vyplývá, že v průběhu hodnocení zkoumaných skutečností a textů nemůžeme neodbočovat na pole systematické reflexe a nevyslovovat hodnotící soudy, a to z hlediska současného stavu mariologie.

Jak tedy budeme konkrétně postupovat? V první kapitole se pokusíme přiblížit to, co víme o mariánském rozměru křesťanství na počátcích christianizace českých zemí. Konkrétně si uvedeme některé písemné a výtvarné projevy raného křesťanského kultu v naší vlasti, jež poukazují na osobu a úlohu Ježíšovy Matky v dějinách spásy.⁶

Druhá kapitola nás nasměruje do let před Husovým působením v Betlémské kapli. Je to doba Milíče z Kroměříže, Matěje z Janova, Tomáše ze Štítného a řady dalších autorů. Zároveň je to doba velkého rozmachu mariánské úcty, kterýžto pohyb dosahuje svého vyvrcholení zhruba v době panování Karla IV.⁷ Mariánské inspirace této epochy nalezneme též u dvou významných pastýřů Pražské arcidiecéze, arcibiskupů Arnošta z Pardubic a Jana z Jenštejna. Těmto inspiracím věnujeme samostatnou kapitolu.

Celé další směřování naší práce je určováno myšlenkovým tokem, který můžeme vysledovat u čelných představitelů husitského hnutí. Ve snaze těchto osobností zformulovat a uvést do života opravný program nejen pro církve, ale pro celou společnost měla určitě místo i mariánská tematika. Od čtvrté kapitoly se tedy soustředíme na projevy mariánské úcty a nauky, jak je můžeme vypořádat v jednotlivých proudech tohoto hnutí.

⁶ Srov. MPMA, *Matka Páně. Památka – přítomnost – naděje*, čl. 25.

⁷ Právě tomuto panovníkovi – od jeho narození jsme si nedávno připomenuli 700. výročí – je třeba přičíst velkou zásluhu na daném rozvoji.

Nejprve se pokusíme představit a vyhodnotit mariologii mistra⁸ Jana Husa. Nedávno jsme slavili šestisté výročí tragického skonu tohoto světo­vě proslulého českého církevního reformátora.⁹

Postoje jednotlivých frakcí husitského hnutí k tajemství Matky Páně prozkoumáme v páté kapitole. Následně v šesté kapitole podrobíme analýze mariánský profil mistra Jana Rokycany, voleného husitského „ar­cibiskupa“. K této poslední kapitole ještě připojíme exkurz, jenž nám přiblíží některé mariánské inspirace Petra Chelčického a jeho stoupenců, pozdější Jednoty bratrské.

Každá z uvedených pasáží bude opatřena dílčím hodnotícím závěrem, který bude souviset s celkovým závěrem, jenž určitě nebude pouhým ot­rockým převyprávěním toho, co již čtenář ví, ale odpovědí na otázky po­ložené na počátku tohoto úvodu.

V Olomouci dne 8. 12. 2016

František Urban

⁸ Tuto akademickou hodnost budeme v naší práci u Husa i dalších autorů psát vždy s malým počátečním písmenem, neboť jediným Mistrem je pro nás Ježíš Kristus. S tímto pohledem by nepochybně souhlasil i Jan Hus jakožto mistr pražské univerzity.

⁹ Mezi reformátory církve zařadil Jana Husa na prahu jubilejního roku 2000 papež sv. Jan Pavel II. Srov. *Mezinárodní sympozium o Mistru Janu Husovi. Řím, Papežská lateránská univerzita 15.–18. 12. 1999*, čl. 1.

1 Mariánské inspirace z doby počátků christianizace našich zemí

„Země svatováclavské koruny jsou od počátků své christianizace spjaty s mariánskou úctou.“ Tuto větu můžeme číst v mariánském slovníku *Marienlexikon* v záhlaví hesla pojednávajícího o českých zemích.¹⁰ V první kapitole naší práce prověříme pravdivost tohoto tvrzení.

Pro získání hlubších souvislostí zasadíme informace, jež zde chceme prezentovat, do širšího kontextu. Nejprve stručně představíme status quo mariánské otázky v situaci všeobecné církve starověku. Na to navážeme krátkým historickým exkurzem, který nám přiblíží některé důležité momenty z dob počátků christianizace našich zemí. Po tomto nasměrování si povšimneme některých písemných a uměleckých projevů raného křesťanského kultu v naší vlasti, jež poukazují na osobu a úlohu Ježíšovy Matky v dějinách spásy.¹¹

1.1 Stručný vývoj mariánské úcty a nauky do 11. století

Je nutno si uvědomit, že křesťanství začalo pronikat na naše území v době, kdy především na Východě prošlo mnoha významnými vývojovými fázemi. Ty nejdůležitější, jež ovlivnily i vývoj mariánské úcty a nauky, si nyní ve zkratce připomeneme.

Základem a výchozím momentem celého mariánského fenoménu v pohledu církve je Písmo svaté. Maria v něm zaujímá spíše nenápadné místo. Zmínky o ní mají především za úkol představit tajemství Krista.¹² Posvátný poklad Božího slova ovšem není tvořen pouze kanonickými knihami Písma svatého. Jeho nedílnou součástí je též posvátná tradice¹³. Již ve 2. a 3. století vyjádřili otcové církve některé plodné nauky obsažené

¹⁰ E. VALÁŠEK, „Böhmen-Mähren-Sudetenschlesien,“ in *ML 1*, s. 520.

¹¹ Srov. MPMA, *Matka Páně. Památka – přítomnost – naděje*, čl. 25.

¹² Důležitost Matky Páně je ovšem dána právě jejím přičleněním ke Kristu. Srov. R. LAURENTIN, *Pojednání o Panně Marii*, s. 35.

¹³ Přidržíme se zde dnes běžného úzu, kdy je slovo „tradice“ psáno vždy s malým počátečním písmenem. Srov. C. V. POSPÍŠIL, *Hermeneutika mystéria*, 2. ed., s. 74.

v této tradici, k nimž patřil např. antitetický protiklad mezi Evou a Marií a hluboká souvislost mezi Marií a církví.¹⁴

Za jednu z nejvýznamnějších událostí v oblasti vývoje mariánské úcty a nauky je možno považovat Efezský koncil, na němž bylo roku 431 definováno, že Marii náleží titul Theotokos, Bohorodička.¹⁵ Už před tímto koncilem se však v církvi slavily svátky, v nichž Panna Maria zaujímá důležitější místo.

Po Efezském koncilu narůstá počet svátků, jež čerpají z apokryfů o Mariině dětství a ze spisů o jejím nanebevzetí. Teologická reflexe se rovněž začíná rozvíjet dvojím směrem: jednak je zde otázka po počátku Mariina života, jednak se objevuje téma naplnění tohoto života ve slávě.

Východní církev ve vývoji mariánské úcty a nauky v této době jednoznačně předběhla Západ. Mnoho mariánských inspirací, které budou na Západě dále rozvíjeny, pochází právě z Východu.¹⁶

Úvahy teologů na Západě v období 6.–9. století se soustřeďují výhradně na tajemství Kristova pozemského života. O Marii se tak mluví čistě v christologických a soteriologických souvislostech.¹⁷ Mariologická témata, jejichž biblický základ není na první pohled tak zjevný, totiž Mariino nanebevzetí s tělem i duší a její neposkrvněné početí, zůstávají zatím bez hlubší teologické reflexe. Stejně tak je tomu i s otázkou Mariina prostřednictví a jejího duchovního mateřství.

Pouze je-li evidentní, že se jedná o Tradici apoštolskou, píšeme počáteční velké písmeno.

¹⁴ Srov. MPMA, *Matka Páně. Památka – přítomnost – naděje*, čl. 25.

¹⁵ Srov. DS, čl. 251 n., srov. též L. SCHEFFCZYK, „Theotokos,“ in *ML* 6, s. 390.

¹⁶ Tak je tomu i v případě čtyř svátků slavených v Římě: nejprve sem z Východu proniká svátek Hypapanté, tj. oslava Kristova setkání se Simeonem (z něj se vyvine svátek „Očišťování Panny Marie“, po II. vatikánském koncilu přejmenovaný na „Uvedení Páně do chrámu“), později kolem r. 650 se začíná slavit svátek Mariino nanebevzetí (zesnutí), ještě o něco později je to svátek Zvěstování Páně (z něho se stane „Zvěstování Panně Marii“, opět až do liturgické reformy II. vatikánského koncilu) a konečně těsně před koncem 7. století se objevuje svátek Mariina narození. Srov. R. LAURENTIN, *Pojednání o Panně Marii*, s. 60–61.

¹⁷ Srov. např. spis *Tomus ad Flavianum* papeže Lva Velikého († r. 461) nebo prohlášení italských a afrických biskupů na synodě konané v Lateránu r. 649, DS, čl. 503.

1.2 Počátky christianizace našich zemí

Prvními hlasateli evangelia u českých Slovanů byli bavorští kněží. Šlo především o misi řezenskou.¹⁸ Zatímco Čechy patřily pod duchovní pravomoc řezenského biskupa, Morava se Slovenskem tvořily misijní území pasovského biskupství. Po roce 830 vystupují Moravané již sjednoceni pod svým panovníkem Mojzírem. Ten uznal svrchovanost Východofrancké říše a šíření křesťanství nebránil.¹⁹ Podobně si počínal i slovenský kníže Pribina, který nechal někdy kolem roku 830 postavit v Nitře první křesťanský kostel. První chrám zasvěcený Panně Marii byl zbudován roku 850 v Zalaváru, obci v blízkosti jezera Balaton v dnešním jihozápadním Maďarsku.²⁰

Na počáteční snahy o christianizaci našich zemí navázala mise soluňských bratří, sv. Cyrila a Metoděje. Ti přišli na území Velké Moravy v roce 863 jako vyslanci byzantského císaře Michala III., na něhož se obrátil kníže Rastislav poté, co vypudil ze své země kněze Východofrancké říše.²¹ Oba bratři projevíli velký cit pro místní prostředí a zavedené tradice: Slovanská liturgie neměla dle jejich představ vzniknout prostým přenosem řecké literatury do jiných podmínek, ale měla vytvořit pevný základ pro svébytnou slovanskou kulturu, jež by se stala mladší sestrou kultury latinské a řecké. Významným počinem mise soluňských bratří bylo udělení křtu českému knížeti Bořivojovi a jeho manželce Ludmile.

Po pádu Velké Moravy se politická moc přesunula do Čech a s ní se začalo upevňovat křesťanství v latinské podobě. První křesťanské svatyně nechal v Čechách zbudovat již zmíněný kníže Bořivoj.²² Po něm to byl

¹⁸ K roku 845 zaznamenaly fuldské letopisy kupříkladu křest čtrnácti českých vévodů i s jejich družinami. Srov. *MMFH I*, s. 90.

¹⁹ Nesmíme přitom zapomínat, že přijetí křesťanství v době nastupujícího středověku ze strany panovníka určitého území bylo jednoznačně motivováno politicky a hospodářsky.

²⁰ Srov. E. VALÁŠEK, „Böhmen-Mähren-Sudetenschlesien,“ in *ML I*, s. 520.

²¹ Kníže Rastislav chtěl vytvořit silný stát. Proto potřeboval samostatnou, na Němcích nezávislou církevní organizaci. Srov. M. BLÁHOVÁ a kol., *Velké dějiny zemí Koruny české I*, s. 219 n.

²² Za jeho vlády byl postaven i první kostel zasvěcený Ježíšově Matce, a to na místě, kde se dnes nachází Pražský hrad. Srov. V. Medek, *Cesta české a moravské církve staletími*, s. 27.